

**SHARQ VA G'ARB MISTIK LIRIKASIDA METAFIZIK OLAM
MUTANOSIBLIGI**

Turayev Jasurbek Qaxorovich
Jasurturaev88@gmail.com
Fan va texnologiyalar universiteti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sharq va G'arb mistik lirikasida metafizik olam tushunchasining badiiy-falsafiy ifodasi, uning inson ruhiyati, ilohiylik, abadiyat, vaqt, o'lim va mavjudlik masalalari bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Sharq tasavvufiy she'riyati hamda G'arb mistik lirikasidagi umumiy va farqli jihatlar qiyosiy aspektda yoritiladi. Xususan, Jaloliddin Rumi, Alisher Navoiy, Ibn Arabiy kabi Sharq mutafakkirlari bilan Dante, Uilyam Bleyk, San-Xuan de la Kruz, singari G'arb ijodkorlarining metafizik qarashlari o'rtasidagi mushtarakliklar ko'rsatib beriladi. Maqolada metafizik olamning lirik qahramon ruhiyati orqali namoyon bo'lishi, moddiy va ruhiy borliq o'rtasidagi munosabat hamda ishqning ikki olamni bog'lovchi poetik vosita sifatidagi xususiyatlari tahlil etiladi.

Аннотация

В данной статье анализируется художественно-философское выражение понятия метафизического мира в мистической лирике Востока и Запада, а также его взаимосвязь с духовным миром человека, божественностью, вечностью, временем, смертью и проблемами бытия. В сравнительном аспекте рассматриваются общие и отличительные особенности восточной суфийской поэзии и западной мистической лирики. В частности, выявляются общие черты метафизических представлений восточных мыслителей и поэтов, таких как Джалаладдин Руми, Алишер Навои, Ибн Араби, и западных авторов — Данте, Уильяма Блейка, Сан-Хуана де ла Круса. Особое внимание уделяется проявлению метафизического мира через духовное состояние лирического героя, взаимоотношению материального и духовного бытия, а также особенностям любви как поэтического средства, соединяющего два мира.

Abstract

This article analyzes the artistic and philosophical representation of the concept of the metaphysical world in the mystical lyric poetry of the East and the West, as well as its relationship with the human spirit, divinity, eternity, time, death, and the fundamental

questions of existence. The common and distinctive features of Eastern Sufi poetry and Western mystical lyricism are examined from a comparative perspective. In particular, the similarities between the metaphysical perspectives of such Eastern thinkers and poets as Jalal al-Din Rumi, Alisher Navoi, and Ibn Arabi and those of Western authors such as Dante, William Blake, and Saint John of the Cross are explored. The article also examines the manifestation of the metaphysical world through the spiritual experiences of the lyrical persona, the relationship between material and spiritual existence, and the role of love as a poetic means of connecting the two worlds.

Kalit so‘zlar: mistik lirika, metafizik olam, tasavvuf, ruh, ilohiy ishq, abadiyat, ramz, Sharq, G‘arb, qiyosiy adabiyotshunoslik.

Insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotida moddiy olam bilan bir qatorda ko‘zga ko‘rinmas, ruhiy va ilohiy borliqni anglashga bo‘lgan intilish ham muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, mistik lirika ushbu intilishning eng teran poetik shakllaridan biridir. Mistik she‘riyatda insonning ichki kechinmalari oddiy hissiy holat sifatida emas, balki mavjudlikning mohiyatini anglash, ilohiy haqiqatga yaqinlashish va moddiy borliq chegaralaridan chiqish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Sharq va G‘arb adabiy an‘analarida mistik tafakkur turli diniy-falsafiy asoslarda shakllangan bo‘lsa-da, ularning markazida insonning oliy haqiqatni izlash g‘oyasi turadi. Sharq mumtoz adabiyotida bu jarayon ko‘pincha tasavvuf, vahdat, ma‘rifat va ilohiy ishq tushunchalari orqali ifodalansa, G‘arb mistik lirikasida Xudo bilan ruhiy birlikka intilish, ichki poklanish va ilohiy nurga yetishish motivlari ustunlik qiladi. Shu jihatdan Sharq va G‘arb mistik lirikasini qiyoslash nafaqat ikki adabiy maktabning o‘ziga xosligini, balki insoniyat tafakkuridagi umumiy ruhiy-falsafiy tamoyillarni ham ochib berish imkonini beradi.

“Metafizik olam” tushunchasi moddiy tajriba chegaralaridan tashqaridagi borliqni anglatadi. Badiiy adabiyotda u bevosita ko‘rinadigan makon sifatida emas, balki ramzlar, timsollar, tushlar, ruhiy kechinmalar va falsafiy mushohadalar vositasida ifodalanadi. Mistik lirikaning o‘ziga xos jihati shundaki, unda tashqi voqelik ko‘pincha ichki ruhiy olamning ramziy ko‘rinishiga aylanadi. Masalan, **yo‘l** — ruhning haqiqat sari harakatini, **nur** — ilohiy ma‘rifatni, **ishq** — inson va Mutlaq o‘rtasidagi bog‘liqlikni, **hijron** — ruhning ilohiy manbadan uzoqligini, **visol** esa birlik va kamolot holatini ifodalashi mumkin. Demak, mistik lirika uchun metafizik olam oddiy “boshqa dunyo” tushunchasi emas. U insonning ichki dunyosi bilan tashqi borliqni birlashtiruvchi ma‘naviy makondir.

Sharq adabiyotida metafizik olam tushunchasi, avvalo, tasavvufiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Tasavvuf insonning moddiy mavjudlikdan ruhiy kamolot sari

harakatini markazga qo'yadi. Bu jarayonda inson o'z "men"ini anglash orqali ilohiy haqiqatni anglashga intiladi. Jaloliddin Rumiy ijodida inson ruhi ilohiy manbadan ajralgan va unga qaytishni istayotgan mavjudlik sifatida tasvirlanadi. Uning she'riyatida ayriliq, sog'inch va ishq tushunchalari metafizik mazmun kasb etadi. Insonning mahbubga bo'lgan intilishi ko'pincha Mutlaq Haqiqatga intilish ramziga aylanadi. Alisher Navoiy lirikasida ham ishq faqat insoniy tuyg'u doirasida qolmaydi. Ishq insonni o'z mavjudligining mohiyatini anglashga olib boruvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Oshiqning iztirobi, hijroni va visolga intilishi ortida ruhning mutlaq go'zallik va haqiqatni izlash jarayoni yotadi. Sharq mistik lirikasida **"men" va "U"** munosabati alohida ahamiyatga ega. Bu yerda "men" — cheklangan insoniy mavjudlikni, "U" esa Mutlaq Borliqni anglatishi mumkin. Ularning o'rtasidagi masofa esa ishq, ma'rifat va ruhiy poklanish orqali qisqaradi. Shunday qilib, Sharq mistik lirikasida metafizik olam insondan tashqaridagi mutlaq va begona makon sifatida emas, balki inson ruhining asl manbai va uning qaytish nuqtasi sifatida namoyon bo'ladi.

G'arb adabiyotida mistik tafakkur, ayniqsa, xristian diniy-falsafiy an'anasi bilan bog'liq holda rivojlangan. G'arb mistik shoirlari ham inson ruhining ilohiylikka intilishini, moddiy dunyoning vaqtinchaligini va abadiy haqiqatning ustuvorligini badiiy talqin qilganlar. Dantening "Ilohiy komediya" asarida insonning ruhiy sayohati markaziy o'rin egallaydi. Qahramonning turli metafizik makonlar — Do'zax, A'rof va Jannat orqali harakatlanishi aslida ruhning jaholatdan ma'rifatga, gunohdan poklanishga va nihoyat ilohiy haqiqatni anglashga bo'lgan yo'lini ifodalaydi. San-Xuan de la Kruz ijodida esa ruhning Xudoga yaqinlashish jarayoni yanada ichki va intim xarakterga ega. Uning mistik lirikasida "qorong'i tun" obrazi inson ruhining odatiy hissiy va aqliy tajribalardan xalos bo'lib, ilohiy haqiqat sari harakatlanish holatini ifodalaydi. Uilyam Bleyk ijodida ham ko'rinadigan dunyo va ko'rinmas ruhiy borliq o'rtasidagi munosabat muhim. Shoir uchun inson tasavvuri va ruhiy idroki moddiy voqelikni anglashning asosiy vositalaridan biridir. Natijada tashqi olam va ichki olam bir-birini to'ldiruvchi ikki mavjudlik shakliga aylanadi.

Sharq va G'arb mistik lirikasining shakllanish manbalari turlicha bo'lsa-da, ular orasida muhim poetik va falsafiy mushtarakliklar mavjud. Birinchidan, har ikki an'anada **inson ruhining oliy haqiqatga intilishi** asosiy mavzulardan biridir. Ruh oddiy jismoniy mavjudlik bilan chegaralanmaydi; u o'zining asl mohiyatini izlaydi.

Ikkinchidan, **ishq** ikki an'anada ham metafizik olamga olib boruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Sharqda bu ko'pincha "ishqi ilohiy" tushunchasi bilan bog'lansa, G'arb mistikasida ilohiy muhabbat va Xudoga bo'lgan ruhiy muhabbat shaklida

ifodalanadi. Uchinchidan, **yo‘l va safar** motivi umumiy xususiyatga ega. Sharq tasavvufida solikning tariqat yo‘li orqali kamolot sari borishi G‘arb mistikasidagi ruhiy sayohat konsepsiyasi bilan ma‘lum darajada uyg‘unlashadi. To‘rtinchidan, har ikki an‘anada **moddiy dunyoning vaqtinchaligi va ruhiy borliqning abadiyligi** qarama-qarshi qo‘yiladi. Biroq bu qarama-qarshilik dunyoni butunlay inkor etish emas, balki uning ortidagi chuqur ma‘noni anglashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, Sharq va G‘arb mistik lirikasini aynan bir hodisa sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ularning metafizik olamni anglash usullarida muayyan farqlar mavjud. Sharq tasavvufida **vahdat**, ya‘ni borliqning yagona ilohiy manbaga daxldorligi g‘oyasi kuchli namoyon bo‘ladi. Insonning ruhiy kamoloti ko‘pincha o‘z “nafsi” va “men”idan xalos bo‘lish, Mutlaq Haqiqatni anglash bilan bog‘lanadi. G‘arb mistikasida esa inson ruhi va Xudo o‘rtasidagi munosabat ko‘pincha yaratilgan mavjudot va Yaratuvchi o‘rtasidagi bog‘liqlik sifatida ifodalanadi. Shu sababli G‘arb mistik lirikasida ilohiy huzurga yetishish, ibodat, ichki poklanish va ilohiy nur obrazlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Biroq bu farqlar ularning umumiy mohiyatini inkor etmaydi. Aksincha, turli diniy-falsafiy tizimlar doirasida insonning bir xil savol — **“Men kimman va mavjudligimning oliy ma‘nosi nimada?”** — degan savolga javob izlaganini ko‘rsatadi.

Sharq va G‘arb mistik lirikasida metafizik mazmun ko‘pincha ramzlar orqali beriladi. Bu ramzlar bevosita diniy yoki falsafiy tushunchalarni ifodalash bilan birga, ko‘p qatlamli poetik ma‘no hosil qiladi.

Nur — ilohiy haqiqat, ma‘rifat va ruhiy uyg‘onish timsoli.

Tun — noma‘lumlik, ruhiy izlanish, ayriliq yoki ilohiy haqiqatni izlash jarayonining ramzi.

Yo‘l — insonning ma‘naviy kamolot sari harakati.

Bog‘ — abadiy go‘zallik va jannat timsoli.

Gul va bulbul — Sharq lirikasida oshiq va ma‘shuqa, ruh va ilohiy go‘zallik munosabatlarini ifodalovchi ramzlar.

Safar — ruhning bir holatdan ikkinchi, yuksakroq holatga o‘tishi.

Shu jihatdan metafizik olam lirik matnda alohida tasvirlanadigan makondan ko‘ra, ramzlar tizimi orqali yaratiladigan semantik maydon sifatida namoyon bo‘ladi. Sharq va G‘arb mistik lirikasidagi metafizik olam mutanosibligi, avvalo, ikki madaniyatning bir-biriga aynan o‘xshashligida emas, balki ularning **umuminsoniy ruhiy tajribalarni turlicha poetik shakllarda ifodalashida** ko‘rinadi.

Sharq shoiri ko‘pincha ishq, may, soqiy, gul, bulbul, hijron va visol kabi ramzlar orqali

ruhiy haqiqatni ifodalasa, Gʻarb mistik shoiri nur, tun, yoʻl, osmon, jannat va ilohiy sevgiga murojaat qiladi. Tashqi ramzlar turlicha boʻlsa-da, ularning chuqur qatlamida ruhning oliy haqiqatga intilishi mujassam. Demak, mutanosiblik shakliy oʻxshashlikdan koʻra **semantik va falsafiy yaqinlik** asosida namoyon boʻladi.

Sharq va Gʻarb mistik lirikasida metafizik olam insonning mavjudlik mohiyatini anglashga boʻlgan ehtiyojini badiiy ifodalovchi muhim tushunchalardan biridir. Har ikki adabiy anʼanada insonning moddiy borliq bilan cheklanib qolmasligi, uning ruhiy va ilohiy haqiqat sari intilishi asosiy poetik gʻoyalardan biri sifatida namoyon boʻladi. Sharq tasavvufiy lirikasida bu jarayon koʻproq vahdat, ilohiy ishq, maʼrifat, ruhiy poklanish va visol tushunchalari orqali ifodalansa, Gʻarb mistik lirikasida ruhiy sayohat, ilohiy nur, ichki poklanish va Xudoga yaqinlashish motivlari ustunlik qiladi. Shunga qaramay, ikki anʼana oʻrtasidagi eng muhim mushtaraklik — **inson ruhining moddiy chegaralardan oshib, mutlaq haqiqatni izlashidir**. Shu maʼnoda Sharq va Gʻarb mistik lirikasidagi metafizik olam turli madaniy shakllarda namoyon boʻluvchi yagona umuminsoniy ruhiy tajribaning poetik ifodasi sifatida baholanishi mumkin. Mistik lirikaning mazkur jihati uning milliy va diniy chegaralardan tashqarida ham qimmatga ega ekanini koʻrsatadi. Chunki insonning abadiyat, oʻlim, ruh, muhabbat va mavjudlik mohiyati haqidagi savollari barcha davr va xalqlar uchun umumiydir. Shu sababli Sharq va Gʻarb mistik lirikasining qiyosiy tadqiqi nafaqat adabiy aloqalarni, balki inson tafakkurining mushtarak qonuniyatlarini anglashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Navoiy, A. Lison ut-tayr. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005.
- Navoiy, A. Xazoyin ul-maoniy. — Toshkent: Fan, 1959–1960.
- Rumi, Jaloliddin. Masnaviyi maʼnaviy. — Toshkent: Sharq, 2007.
- Rumi, Jaloliddin. Ichindagi ichindadur. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
- Ibn Arabiy, Muhyiddin. Fusus al-hikam. — Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2001.
- Attor, Fariduddin. Mantiq ut-tayr. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.
- Komilov, N. Tasavvuf. — Toshkent: Movarounnahr – Oʻzbekiston, 2009.
- Komilov, N. Najmiddin Kubro. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
- Bertels, E. E. Sufizm i sufiyskaya literatura. — Moskva: Nauka, 1988.
- Schimmel, A. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1975.
- Schimmel, A. I Am Wind, You Are Fire: The Life and Work of Rumi. — Boston:

Shambhala, 1992.

Nicholson, R. A. The Mystics of Islam. — London: Routledge and Kegan Paul, 1914.

Nicholson, R. A. Rumi: Poet and Mystic. — London: George Allen & Unwin, 1950.

Dante Alighieri. The Divine Comedy. — London: Penguin Classics, 2003.

Saint John of the Cross. Dark Night of the Soul. — New York: Image Books, 1959.